

Марія Федорова,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
дошкільної освіти та педагогічних інновацій,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
ORCID ID 0000-0001-9859-5556
astashkina@meta.ua

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І СІМ'Ї У РОЗВИТКУ ВІДОБРАЖУВАЛЬНОЇ ГРИ ДІТЕЙ

У статті автором проаналізовано проблему розвитку відображувальної гри у ранньому дитинстві, а також напрями роботи закладу дошкільної освіти і сім'ї у розвитку ігрової діяльності дітей. Гра не виникає спонтанно, а формується тільки в результаті засвоєння дитиною ігрових дій, способів організації гри в процесі спільної з дорослим діяльності. Другий рік життя дитини характеризується появою відображувальної гри, змістом якої є дії з предметами відповідно до їх функціонального призначення; після 2,5 років розвивається сюжетно-відображувальна гра, що включає відображення дитиною різних сюжетів, близьких за досвідом, проте є предметною за своїм змістом. У процесі відображувальної гри дитина оволодіває такими вміннями: переносити засвоєні дії на інші предмети, відокремлювати дії від предмета, усвідомлювати власні дії та порівнювати їх із діями однолітків і дорослих. На основі аналізу наукової літератури виділено педагогічні умови розвитку відображувальної гри у дітей раннього віку, яких необхідно дотримуватись в сім'ї і ЗДО: розвиток інтересу до іграшок; створення предметно-ігрового середовища в групі ЗДО і сім'ї; розвиток у дітей предметних та ігрових дій; знайомство з функціональним використанням різних предметів і предметів – заміників; забезпечення емоційного і мовленнєвого супроводу відображувальної гри; розвиток сюжетно-відображувальної гри наприкінці раннього віку. Становлення відображувальної гри здійснюється у напрямі від формування однієї ігрової дії, потім приділяється увага формуванню ланцюжка ігрових дій і, нарешті, здійснюється поєднання 2-3 ігрових ліній.

Ключові слова: ігрова діяльність, ознайомлювальна гра, відображувальна гра, сюжетно-відображувальна гра, ранній вік.

Mariia Fedorova. Interaction of preschool education institution and family in the development of children's reflective play

In the article the author analyzes the problem of the development of reflective play in early childhood, as well as the role of preschool education establishment and the family in the development of children's play activity. The game is not spontaneous and is formed only as a result of mastering game actions by the child, ways organization of the game in the process of joint activities with an adult. The first year of life is when an introductory game appears, the content of which is the manipulation of an object. The second year of a child's life is characterized by the appearance of a reflective game, the content of which is actions with objects in accordance with their function. After 2.5 years a story-reflecting game develops. It includes the child's reflection of various plots, similar in experience, but is substantive in its content. In the process of the reflective play the child acquires the following skills: transferring previously assimilated actions to other objects, separating actions from the object, being aware of their own actions and comparing them with the actions of peers and adults. Based on the analysis of the scientific literature, pedagogical conditions of the development of the reflective play of children were singled out. The following conditions have to be present in the family and preschool education establishment: the development of interest in toys; creation of a game environment in the group in the preschool education establishment and the family; development of children's play activity; acquaintance with the functional usage of different objects or substitute objects; emotional and verbal support of the reflective game; development plot-reflective game at the end of early age. Children are offered game plots, which include actions with a doll, figurative toys, cars, building materials, sets of toys. The formation of the reflective game is carried out in the direction from the formation of one game action, then attention is paid to the formation of a chain of game actions and, finally, a combination of 2-3 game lines.

Key words: play activity, an introductory game, a reflective game, a story-reflecting game, early age.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Про важливість і необхідність формування ігрової компетентності дитини вказано у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, програмах розвитку дитини дошкільного віку («Українське дошкільля», «Дитина»). Проте у реальній педагогічній практиці спостерігаються суперечності між визнанням необхідності включення дітей в ігрову діяльність і нерозумінням вихователями механізмів її розвитку; між необхідністю розвитку саме самодіяльних (або творчих) ігор дітей та заміною їх в освітньому процесі ЗДО на ігри за ініціативою дорослого (дидактичні та рухливі). Отже, попри на задекларовану тезу про визначальне значення ігрової діяльності у розвитку дитини-дошкільника, гра і далі продовжує витіснятися з життя сучасних дітей.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Проблема розвитку ігрової діяльності дошкільників розглядається у вітчизняній та зарубіжній дошкільній педагогіці ХХ – початку ХХІ століття. У дослідженнях О. Запорожця, К. Зворигіної, Н. Комарової, С. Новосьолової, Т. Поніманської сформульовано ряд фундаментальних положень теорії гри, що є основою для виділення показників розвитку ігрової діяльності дитини-дошкільника. У працях психологів (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Н. Непомняца, Ж. Піаже, Д. Узнадзе) обговорюється проблема розвитку символічної функції мислення в грі. У працях Р. Жуковської, К. Зворигіної, Н. Короткової, Д. Менджеричької, Н. Михайленко, С. Новосьолової обґрунтовуються методичні засади педагогічного керівництва розвитком ігрової компетентності дитини з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей її розвитку; при цьому значна увага приділяється організації ігрового простору, в якому здійснюється ігрова дія, реалізуються сюжет і роль.

Метою статті є аналіз етапів розвитку відображувальної гри у ранньому віці і напрями взаємодії з сім'ями вихованців, спрямовані на покращення у них рівня розвитку відображувальної гри.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасні дослідники гри (О. Кравцова, О. Смирнова, Т. Поніманська, К. Трифонова та ін.) акцентують на тому, що гра не виникає спонтанно, а формується тільки в результаті засвоєння дитиною ігрових дій, способів організації гри в процесі спільної з дорослим діяльності. При цьому дорослому необхідно знати і вміти діагностувати етапи розвитку ігрової діяльності, оскільки кожен з них потребує особливого педагогічного керівництва.

Самодіяльна (творча) гра проходить декілька етапів свого розвитку протягом раннього дитинства: ознайомлювальна гра, змістом якої є маніпуляції з предметом; відображувальна гра, що виражається в діях з предметами відповідно до їх функціонального призначення; сюжетно-відображувальна гра, що включає відображення дитиною різних сюжетів, близьких за досвідом, проте залишається предметною за своїм змістом. У цей віковий період сюжетно-рольова гра ще недоступна дітям, і ігрова діяльність започатковується в доступних для дошкільників формах поведінки. Розглянемо зміст ігор на кожному з етапів.

Першим етапом розвитку ігрової діяльності є ознайомлювальна гра, яка виникає наприкінці першого року життя. Вона допомагає ознайомитись з предметним світом, пізнати властивості предметів та способи дій з ними. Ознайомлювальна гра являє собою предметно-ігрову діяльність, яка запускається мотивом, заданим дитині дорослим за допомогою предмета (іграшки). Її зміст складають дії-маніпуляції, здійснювані в процесі обстеження предмета. Ця діяльність немовляти дуже скоро змінює свій зміст: обстеження переростає в орієнтовані дії-операції.

Перші предметно-ігрові дії дитини розвиваються лише за умови спільної діяльності з дорослими, які регулярно пропонують іграшки і нові предмети, показують способи дій з ними, пояснюють їх призначення. Предметно-ігрові дії дитини першого року життя мають ознайомлювальний характер і є засобом орієнтування в оточуючій дійсності. Наприклад, неодноразово дорослим доводилось спостерігати картину, як малюк ознайомлюється з новою іграшкою: він із інтересом її оглядає, бере до рота, стукає, кидає об підлогу безліч разів і вимагає негайно знову дати іграшку в руки. Завдяки такому маніпулюванню з предметами дитина ознайомлюється з їх властивостями і призначенням: брязкальце дзвенить, м'ячик стрибає і котиться, машинка їде по підлозі тощо.

У цей період розвиваються дії-маніпуляції. Це неспецифічні дії, які дитина робить з усіма предметами, незалежно від їх фізичних властивостей і функцій. При знайомстві з новими предметами дитина спочатку обстежує їх за допомогою зорових дій (розглядає, спостерігає), оральних (торкається

губами, язиком, вкладає в рот, смочче, кусає) і мануальних (торкається пальцем, долонею, захоплює, обмацує, дряпає, перекладає з руки в руку, повертає в руках). Цей вид неспецифічних дій відноситься до категорії орієнтовно-дослідницьких.

А. Туровська зазначає, що опанування дитиною предметних маніпуляцій створює основу для вербального позначення цих дій і надає словам більш точного значення. З іншого боку, вербалізація маніпуляцій сприяє їх подальшій диференціації і дозволяє викликати їх згодом за допомогою мовлення, що є вже ознакою щодо високого рівня довільності.

Умови розвитку маніпулятивних дій були виділені Д.Ельконіним у монографії «Психологія гри»:

1. Маніпулятивні дії з'являються тоді, коли виникають необхідні передумови – сенсорно-рухові координації, що розвиваються в першому півріччі життя (зосередження, стеження, обмацування, прослуховування тощо), а також регульовані зором координовані рухи.

2. З формуванням активних хапальних рухів орієнтовно-дослідницька активність дитини стає формою поведінки, а не просто реакцією.

3. Дії дитини першого року життя мотивуються новизною предметів і підтримуються впливом нових якостей предметів, що відкриваються в ході маніпулювання ними [6, с. 149].

На другому році життя ознайомлювальна гра переростає у відображувальну. Відображувальна гра – це вид ігрової діяльності дітей раннього віку, що виражається в діях з предметами відповідно до їх функціонального призначення. Це кульмінаційний момент розвитку психологічного змісту гри в ранньому віці, що створює необхідний ґрунт для формування у дитини предметної діяльності.

На другому році життя ігри дитини стають більш осмисленими. Вона освоїла достатню кількість дій із предметами і тепер намагається відобразити те, що бачить у повсякденному оточенні, наслідує дії дорослих: годує ляльку, укладає спати, варить кашу, везе ведмедика на машині, стрибає із зайчиком. Таким чином, сутність відображувальної гри полягає в тому, що дитина наслідує окремі дії дорослих. У процесі відображувальної гри, завдяки допомозі дорослого, дитина оволодіває такими вміннями: переносити засвоєні дії на інші предмети або іграшки; відокремлювати дії від предмета, завдяки чому дитина замінює предмети, яких їй не вистачає словом або іншим предметом; усвідомлювати власні дії, порівнювати їх із діями однолітків і дорослих [2].

Важливим умінням, що формується в процесі відображувальної гри є перенесення засвоєних дій на інші предмети. Д. Ельконін виділяє два варіанти перенесення. Перший варіант: дії з предметом, засвоєні в одних умовах, переносяться в інші умови. Наприклад, дитина навчилася годувати ложкою ляльку, потім починає годувати ложкою ведмедика, котика, цуценя тощо. Другий варіант перенесення пов'язаний з використанням предмета-замінника в незмінних умовах. Наприклад, дія годування ляльки здійснюється не ложкою, а паличкою, олівцем, цеглинкою [6, с. 156]. Завдяки розвитку дії перенесення здійснюється узагальнення дій, і формується таке уміння як відділення схеми дії (або слова) від предмета.

Як відомо, провідною діяльністю у ранньому віці є предметно-маніпулятивна, змістом якої є розвиток предметних дій. Пізніше з предметних дій виділяються ігрові дії, які є основою сюжетно-рольової гри у дошкільному віці [4].

О. Стребелева ділить предметні дії на співвідносні і знаряддеві. Співвідносні дії – це дії, в яких потрібно поєднати два предмети або дві частини предмета, з огляду на властивості і якості обох частин. При складанні втулок, пірамідок, башточок тощо у дитини формуються зовнішні орієнтовні дії: вона методом спроб і помилок досягає необхідного практичного результату. Знаряддеві дії – це дії, в яких один предмет (знаряддя праці) вживається для впливу на інші предмети (ложка, чашка, лопатка, олівець). Важливо, що дитина засвоює принцип використання цих предметів, що дає можливість перейти до самостійного їх використання як найпростіші знаряддя (наприклад, дістати палицею предмет, який далеко закотився). Освоюючи знаряддеві дії, дитина виділяє в предметах найбільш суттєві і загальні ознаки, що вчить її робити узагальнення.

Об'єднання предметів за призначенням виникає в дії, а потім закріплюється в слові. Спосіб дії об'єктивно є для дитини раннього віку тим узагальненим знанням, необхідним для подальшого пізнавального розвитку [3, с. 12].

Виділяють такі умови формування предметних дій у ранньому віці:

1) зміна типу спілкування дитини з дорослими: безпосереднє емоційне спілкування з дорослим змінюється опосередкованим «дитина – дії з предметом – дорослий» [1; 2];

2) при оволодінні дитиною предметними діями (знаряддями) дорослий виконує такі функції: розкриває смисл дій з предметом; організовує дії і рухи дитини, передає їй технічні прийоми здійснення дій; через заохочення і осуд контролює хід виконання дій дитиною;

3) будь-яка предметна дія, що відтворюється дитиною, спрямована не тільки на отримання матеріального результату, але опосередкована тим ставленням дорослого до дитини, яке може виникнути в ході або наприкінці виконання дії.

На третьому році життя виникає сюжетно-відображувальна гра. В її основі лежить сюжет (низка послідовних, взаємопов'язаних дій), тісно пов'язаний з особистими враженнями дитини, а змістом є відтворення предметних дій. Як правило, в центрі таких дій стоїть лялька, яка є заміником людини. Особливістю ігрових дій є те, що вони охоплюють не лише маніпуляції з предметом, а людину, яка діє певним чином.

В процесі сюжетно-відображувальної гри дитина починає усвідомлювати, що вона є суб'єктом власних дій і ознакою цього є називання себе власним ім'ям. Наприклад: Оленка поклати ляльку спати; Тетянка покатила ведмедика на машині тощо. Також дитина поступово готується до прийняття ролі. У ранньому віці роль у грі дитина ще не бере, проте за допомогою вихователя називає себе іменем дорослого, чії дії відтворює; починає порівнювати свої дії з діями дорослих, встановлювати подібності і відмінності між ними. Таким чином, називання себе власним ім'ям, усвідомлення себе як суб'єкта діяльності, знаходження схожості і відмінності між своїми діями та діями дорослих готує дитину до появи ролі і сюжетно-рольової гри в цілому.

Н. Палагіна виділяє такі умови розвитку сюжетно-відображувальної гри: накопичення різноманітних сюжетів, основою яких є життєвий досвід дитини; показ дітям нових джерел створення сюжету (нові враження, літературний сюжет, наслідування дій дорослого); обігрування сюжетів, їх деталізація, нарощення ланцюжка взаємопов'язаних дій; введення узагальнених способів вираження сюжету за допомогою умовних і символічних іграшок, дій з уявними предметами; відображення емоцій ігрових персонажів; забезпечення мовного супроводу гри [4];

Т. Поніманська пропонує реалізувати такі організаційно-педагогічні умови, що оптимізують розвиток сюжетно-відображувальної гри: організація наслідування дій дорослого дитиною у спільній діяльності; ігри повинні супроводжуватись мовленням, яке створює образ; застосування показів-інсценівок та закріплення набутих після показу умінь в іграх; використання повторних інсценувань з введенням нових елементів; використання знайомих іграшок, середнього розміру, із рухливими частинами, привабливих.

Розвиток відображувальної гри буде ефективним, якщо заклад дошкільної освіти тісно взаємодіє з сім'ями вихованців і висуваються єдині вимоги до виховання і навчання дитини. На підставі аналізу теоретичного матеріалу ми виділили такі педагогічні умови розвитку відображувальної гри у дітей раннього віку, яких необхідно дотримуватись в сім'ї і ЗДО: розвиток інтересу до іграшок; створення предметно-ігрового середовища в групі ЗДО і сім'ї; розвиток у дітей предметних та ігрових дій; знайомство з функціональним використанням різних предметів і предметів – заміників; забезпечення емоційного і мовленнєвого супроводу відображувальної гри; розвиток сюжетно-відображувальної гри наприкінці раннього віку.

У роботі з дітьми ефективною є методика роботи, запропонована С.Феклістовою. Етапи розвитку ігрової діяльності дітей в ранньому дитинстві були виділені на підставі аналізу закономірностей становлення ігрової діяльності: розвиток інтересу до іграшок і дій з ними; формування предметно-відображувальної гри; формування сюжетно-відображувальної гри [5].

Ігрові дії, сформовані в закладі дошкільної освіти, повинні закріплюватися батьками вдома. Багато уваги приділяється формуванню ігрових дій з лялькою, тому що лялька втілює образ людини, який є знайомим дитині і допомагає пізнати світ людських взаємин. Дітям пропонуються такі ігрові сюжети: пригощаємо ляльку чаєм (згодом ведмедика, зайчика тощо); нагодуємо ляльку обідом; облаштуємо ляльці кімнату; вкладаємо ляльку спати; лялька прокинулася; купання ляльки; будемо прати ляльці сукню; одягнемо ляльку на прогулянку; лялька захворіла.

Крім ігор з лялькою пропонуємо ігрові сюжети з будівельним матеріалом: побудуємо меблі для ляльки (мишеняти, котика тощо); побудуємо будиночок для іграшок; сконструюємо машину; лавочка для іграшок.

Поширеними в ранньому віці є ігри з машинами. Дітям пропонуються такі ігрові лінії: побудуємо гараж для машини; приїхав ведмедик на машині; покатаємо ляльок на машині; ремонтуємо автобус.

Після того, як у дітей сформовано ланцюжки з 2-3 ігрових дій, пропонуємо розваги з іграшками, де поєднуються декілька ігрових сюжетів:

1. Як ляльку спати укладали. У грі поєднуються дві ігрові лінії: послідовність процесу годування і укладання спати.

2. Полікуємо зайчика. Поєднуються дві ігрові лінії: лікування зайчика і укладання спати.

3. Лялька Катруся на прогулянці. Поєднуються такі ігрові лінії: одягання ляльки, прогулянка, роздягання ляльки.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. У ранньому дитинстві процес розвитку ігрової діяльності проходить такі етапи: ознайомлювальна гра, відображувальна гра, сюжетно-відображувальна гра. Розвиток відображувальної гри передбачає дотримання в сім'ї і ЗДО таких педагогічних умов: розвиток інтересу до іграшок; створення предметно-ігрового середовища в групі ЗДО і сім'ї; розвиток предметних та ігрових дій; знайомство з функціональним використанням різних предметів і предметів – заміників; забезпечення емоційного і мовленнєвого супроводу відображувальної гри. Становлення відображувальної гри здійснюється у напрямі від формування однієї ігрової дії, потім приділяється увага формуванню ланцюжка ігрових дій і, нарешті, здійснюється поєднання 2-3 ігрових ліній. Завдяки проведеній роботі діти готові до переходу до ігрової діяльності у дошкільному віці. Перспективами подальших досліджень є аналіз особливостей розвитку сюжетно-рольової гри у дошкільному віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении – СПб : Питер, 2009. 209 с.
2. Максимова О.О. Формування взаємин у дитячому колективі. *Організація освітнього простору у закладі дошкільної освіти і школі: проблеми і перспективи*: зб. наукових праць: в 2-х ч. За заг. ред.: О.О.Максимової, М.А.Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2020. Ч. 1. С. 6–9.
3. Москалец В. П. Психология личности: учебник, 3-е изд., перераб., доп. В. П. Москалец. Київ: Видавництво Лира-К, 2020. 364 с.
4. Палагина Н. Н. Психология развития и возрастная психология: учебное пособие для вузов. Н. Н. Палагина. М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. 288 с.
5. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2006. 456 с.
6. Стребелева Е. А. Коррекционная помощь детям раннего возраста с органическим поражением центральной нервной системы в группах кратковременного пребывания: методическое пособие. М.: Экзамен, 2004. 128 с.
7. Федорова М.А. Підходи до розвитку ігрової діяльності у дошкільному віці. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошк. та початкової освіти*: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2021. Вип. 10. С. 418–421.
8. Феклистова С.Н. Формирование сюжетно-отобразительной игры у детей с нарушением слуха. Минск: БГПУ, 2005. 46 с.
9. Эльконин Д. Б. Психология игры. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. 360 с.

REFERENCES

1. Lysyna M.Y. Formirovaniye lychnosty rebenka v obschenyy – SPB : Pyter, 2009. 209 s. [in Russian].
2. Maksymova O.O. Formuvannia vzaiemyn u dytyachomu kolektyvi. Orhanizatsiia osvith'oho prostoru u zakladi doshkil'noi osvity i shkoli: problemy i perspektyvy: zb. naukovykh prats': v 2-kh ch. Za zah. red.: O.O. Maksymovoi, M. A. Fedorovoi. Zhytomyr: FOP Levkovets', 2020. Ch. 1. S. 6 –9. [in Ukrainian].
3. Moskalets' V. P. Psykholohiia osobystosti: pidruchnyk, 3-tie vyd., pererob., dopovn. V. P. Moskalets'. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2020. 364 s. [in Ukrainian].
4. Palahyna N. N. Psykholohiia razvytyia y vozrastnaia psykholohiia: uchebnoe posobyе dlia vuzov. N. N. Palahyna. M.: Moskovskiy psykholoho-sotsyal'nyy ynstitut, 2005. 288 s. [in Russian].
5. Ponomans'ka T.I. Doshkil'na pedahohika: navchal'nyy posibnyk. K.: Akademvydav, 2006. 456 s. [in Ukrainian].
6. Strebeleva E. A. Korrekcionnaya pomoshh' detyam rannego vozrasta s organicheskim porazheniem central'noj nervnoj sistemy v gruppax kratkovremennogo prebyvaniya: metodicheskoe posobie. M.: E'kzamen, 2004. 128 s. [in Russian].
7. Fedorova M.A. Pidkhody do rozvytku ihrovoi diial'nosti u doshkil'nomu vitsi. *Aktual'ni problemy formuvannia tvorchoi osobystosti pedahoha v konteksti nastupnosti doshkil'noi ta pochatkovoї osvity*: zbirnyk materialiv V Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., Vinnytsia: TOV «Merk'iuri-Podillia, 2021. Vyp. 10. S. 418–421. [in Ukrainian].
8. Feklistova S.N. Formirovaniye syuzhetno-otobrazitel'noj igry u detey s narusheniem sluxa. Minsk: BGPU, 2005. 46 s. [in Russian].
9. El'konin D. B. Psixologiya igry. M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 1999. 360 s. [in Russian].

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2022 р.